

ERDÉLYI MÁTYÁS

Central European University, Department of Gender Studies/Department
of History; Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung

Aetas 38. évf. 2023. 1. szám, 24–41.

ISSN 0237-7934

DOI [10.14232/aetas.2023.1.24-41](https://doi.org/10.14232/aetas.2023.1.24-41)

www.aetas.hu

„Legyenek a mi gyarmataink: Dalmácia, Bosznia, Hercegovina!”

*A magyar birodalmi gondolat Havass Rezső munkáiban**

A magyar birodalmi gondolat az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésével a régmúlt idők ábrándjának tűnik a két világháború közötti közgondolkodásban, ennek megfelelően Havass Rezső imperialista propagandája 1927-es halálakor politikai és kulturális tekintetben teljesen irreleváns volt.¹ Ezzel együtt munkássága a századfordulós magyar imperialista politikai gondolkodás jellegzetes példájának tekinthető.² A magyar birodalmi gondolat minden politikai realitását elveszítette a két háború közötti Magyarországon, de Havassról emlékező nekrológ ennek ellenére a „magyar imperializmus tisztalelkű rajongójaként”³ jellemzi, aki a próféták látványos hitével bízott a magyar expanzióban, és végső célja Nagy Lajos birodalmának újbóli felépítése volt. Havass „termékeny tollú író” és „magastermetű, jó-ságos magyar tudós” volt. A Magyar Királyi Földtani Intézet paleontológusa, Lambrecht Kálmán emlékezésében kiemelte Havass sokoldalú kötődéseit is: „polgár volt, a civis romanus értelmében”, „fanatikus magyar”, „tudós”, új gondolatok „hirdetője, felvetője és munkák elvégzője”, de emellett „közgazdasági vállalatok tisztviselője és vezetője”.⁴ Írásunk főszereplője tehát nemcsak tudós és szakíró volt, hanem a „gyakorlati tudományok” terén is jelentős tapasztalattal rendelkezett. Sokféle identitása és nyilvános tevékenysége kiváló alapot nyújt arra, hogy közelebb kerüljünk az első világháborút megelőző birodalmi gondolat működésének és sokszínűségének megértéséhez.

Havass Rezső 1852-ben született egy pozsonyi német evangélikus családban, Handtel Rezső néven. Élete nagy részében Budapesten élt, és az Első Magyar Általános Biztosító Intézet tisztviselője, a matematikai osztály vezetője volt egészen 1904-es nyugdíjazásáig, de ezután is több részvénytársaság és bank felügyelőbizottsági, illetve igazgatósági tagjaként találkozunk a nevével a budapesti cím- és lakásjegyzékben.⁵ Nyilvános szerepléseit és elismertségét jól mutatja, hogy 1910-ben a Magyar Földrajzi Társaság és az Erzsébet Népak-

* A jelen tanulmány a *“Let These be our Colonies: Dalmatia, Bosnia, Herzegovina!” Rezső Havass and the Outlook of Hungarian Imperialism at the Turn of the Century* címmel a *Hungarian Historical Review* folyóirat 11. évfolyam 2. számában (2022) a 359–383. oldalon megjelent írás átdolgozott változata.

¹ Havass Rezső munkásságának aktualitását mutatja, hogy imperialista eszmerendszerét egyre gyakrabban idézik: Demeter: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig*, i. m.; Holec: *Trianon*, i. m.

² Leidenfrost: *Havass Rezső* †, 59–60.

³ Leidenfrost: *Havass Rezső* †, 59–60.

⁴ Lambrecht: *Havass Rezső*, 105–106.

⁵ Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1910. 502., 515., 537., 548.

démia alelnöke,⁶ 1902-ben királyi tanácsos címet kapott, és hosszú ideig aktívan részt vett a budapesti törvényhatósági bizottság munkájában.⁷ Havass a budapesti művelt középosztály tagjaként jelentős befolyással rendelkezett a közvélemény formálása terén.

Walter Sauer szerint a Habsburg Monarchia historiográfiáját a gyarmati múlt, az imperializmus és expanzionizmus konzekvens tagadása jellemzi. Annak ellenére van ez így, hogy a Habsburg Monarchia kormánya nem volt gyarmattelenes, és jól ismerjük a Habsburg próbálkozásokat formális, illetve informális gyarmatok létesítésére.⁸ Ugyanez elmondható Magyarország 19. századi történetéről is.⁹ Az utóbbi években ezt a revizionista irányt több kutató követte, és elsősorban Bosznia-Hercegovina Habsburg múltját kutatva a posztkolonális elméletek fényében elemezték a Habsburg gyarmati múltat.¹⁰ Bosznia-Hercegovina történetét az 1878-as Habsburg okkupációt és az 1908-as annexiót követően tehát már nem a kortárs „civilizációs küldetés” vagy „humanitárius intervenció” keretein belül értelmezik; a tartomány Habsburg múltját gyarmatosításként próbálják értékelni, elsősorban a kulturális és gazdasági folyamatokra koncentrálva. A jelen dolgotatban ehhez hasonlóan Havass Rezső munkásságát is kifejezetten a magyar gyarmati és birodalmi múlt részeként értelmezzük: a Havass által kitűzött politikai célokat ugyan nem próbálta elérni és nem is érte el a Magyar Királyság, ezek leginkább képzeletbeli célok voltak, de Havass munkássága alapján vizsgálni lehet a magyar birodalmi és gyarmati próbálkozások elméleti hátterét, egy „elképzelt” magyar birodalom összetevőit.

Havass földrajzból doktorált, és földrajztudósként is működött, de a jelen tanulmányban elemzett irodalom nagy része nem tudományos jellegű. A Dalmácia visszacsatolását szorgalmazó propagandisztikus írásokban Havass tudományos érveket vulgarizált, és ezzel támogatta, szolgálta a magyar gyarmati politikát és a gazdasági terjeszkedést. Példája bizonyítja, hogy a tudomány, a politikai mező és a birodalmi struktúrák közötti kapcsolat nem hierarchikus, de nem is egyirányú.¹¹ Havass útleírásai tudományos eredményekre is támaszkodtak (földrajz és történelem), de a tudományos eredményeket a gyarmati propaganda politikai eszközeivé alakította. Ezzel egyidőben a Balkánt érintő földrajzi és történeti kutatás is hasznot húzhatott a Magyar Királyság esetleges gyarmati kilátásainak kiaknázásaiból. A birodalom tehát aktívan kihasználta a tudományos eredményeket saját politikai céljainak megvalósítására (*Az Osztrák–Magyar Monarchia képekben és írásban* című kiadvány egy nyilvánvaló példa), de a tudomány is képes volt hasznot húzni a birodalmi elképzelésekből. A birodalom tehát egyfajta „segítő tér”-ként (*facilitating space*) jelenik meg: a kutatók mobilitásán túl a birodalmi tér már önmagában is tág terepet nyújt a földrajzi kutatások számára.

Ennek alátámasztására magyar részről elég megemlíteni Strausz Adolf vagy Havass Rezső munkásságát, mivel számukra a birodalmi érdekszféra a gazdasági-földrajzi érdeklődés alapját és az empirikus kutatás hátterét is jelentette. Havass és Strausz tudományos érdeklődése egyértelműen a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság fennállásához kötődött.

⁶ Budapesti czim- és lakásjegyzék. 1910. 365., 541.

⁷ *Új királyi tanácsos*. Budapesti Hírlap. 1902. június 29. 6.

⁸ Sauer: *Habsburg Colonial*, 5–23.

⁹ Csaplár-Degovics: „Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”, 14–40.

¹⁰ Aleksov: *Habsburg 'Colonial Experiment'*, 201–216.; Born–Lemmen (Hrsg.): *Orientalismen in Ostmitteleuropa*, i. m.; Donia: *The Proximate Colony*, 67–82.; Feichtinger –Prutsch –Csáky (Hrsg.): *Habsburg postcolonial*, i. m.; Gingrich: *Kulturgeschichte*, 279–288.; Heiss –Feichtinger: *Distant Neighbors*, 148–165.; Šistek (ed.): *Imagining Bosnian Muslims*, i. m.

¹¹ Arend (ed.): *Science and Empire in Eastern Europe*, i. m.; Ash: *Science in the Metropolis*, i. m.

Jól szemlélteti a helyzetet, hogy mind a két tudós egy csapásra felhagyott korábbi tudományos érdeklődésével a Habsburg Monarchia felbomlását követően. Strausz Adolf (1853–1944) a Keleti Kereskedelmi Akadémia tanáráként (1891–1918) számtalan könyvet publikált a balkáni országok kulturális, politikai és gazdasági sajátosságairól. Strausz utolsó nagyobb jelentőségű gazdasági publikációja a Balkán geopolitikai jövőjét tárgyalta, külön kitérve a Török Birodalom helyzetére.¹² A háborút követően azonban Strausz felhagyott a Balkánt érintő tudományos érdeklődéssel, és élete hátralevő részében egyetlen nagyobb monográfiájában a római zsidó hitközség történetével foglalkozott.¹³ A Monarchia felbomlása más szempontból is hirtelen törést jelentett tudományos pályafutásában. A Keleti Akadémia a biztos megélhetés mellett Strausz tanulmányi útjait és a könyvei kiadását is támogatta, az intézmény feloszlásával mindez megszűnt.¹⁴ Ugyanez elmondható Havass Rezsőről is. Havass több mint száz cikket, esszét és könyvet publikált 1878 és 1916 között, de élete utolsó tíz évében csak négyszer publikált. Tudományos és propaganda tevékenységét 1918-at követően majdnem teljes mértékben felfüggesztette.

A jelen tanulmány elsődleges célja az, hogy a magyar gyarmati célkitűzések fogalmi hátterét vizsgáljuk Havass Rezső Dalmácia visszacsatolására irányuló propagandáján keresztül. Mindez természetesen magában foglal egy sajátos nézőpontváltást is. Magyarországra nem gyarmati hatalomként tekintünk, hiszen nem volt az, hanem egy sikertelenül gyarmatosítani igyekvő államot látunk benne, amelynek jól meghatározott gyarmati céljai voltak. Különösen érdekel bennünket az, ahogyan a különböző tudomány- és szakterületek érintkezésbe léptek egymással, kölcsönözték egymás fogalmi kereteit, és ahogy Havass és társai vulgarizálták a tudományt és a tudományos eredményeket. A századforduló és a háború kitörése között eltelt időben a gyarmatosítás gondolata és gondolkodásmódja a közgondolkodás szerves részévé vált,¹⁵ mivel folyamatosan jelen volt a napi sajtóban, a politikai közbeszédben, emlékkönyvekben, utazási kalauzokban, még az iskolai kirándulások esetében is meghatározóvá vált. Havass számára Magyarország egy gyarmatosító birodalmat jelentett, amelynek jól meghatározott politikai céljai voltak (például Dalmácia visszacsatolása és gyarmatosítása), ezért is hívja legtöbbször „magyar birodalomnak” magyar királyság vagy Magyarország helyett. Havass közéleti munkásságában ennek jegyében a tudományos eredményeket alárendelte a politikai céloknak, ezzel együtt azonban munkáiban továbbra is követte a tudományos logikát. Ebben a keretben a jelen dolgozat Havass munkássága alapján a magyarországi birodalmi gondolat megjelenéseit vizsgálja: Mik voltak a magyar birodalmi gondolat összetevői? Hogyan viszonyult az imperializmus más megjelenési formáihoz, például a gazdasági térnyerés gondolatához? Mennyire terjedt el a közgondolkodásban a századforduló időszakában? Ezeket a kérdéseket három kisebb esettanulmányban fogom megválaszolni. Először a magyar gazdasági terjeszkedés leírását vizsgálom Havass írásaiban, különösképpen Dalmácia helyét ebben a folyamatban. Azután a vasutat mint a gazdasági terjeszkedés legfontosabb eszközét elemzem, és bemutatom, miképpen szolgálhatták a dalmáciai vasutak a magyar impérium érdekét. Végül a Dalmácia visszacsatolását támogató kulturális és történeti érveket fogom górcső alá venni.

¹² Strausz: *Az új Balkán félsziget és a török birodalom*, i. m.

¹³ Strausz: *A római ghettó*, i. m.

¹⁴ Erdélyi: *A Keleti Kereskedelmi Akadémia és az orientalisták*, 32–53.

¹⁵ Csaplár-Degovics: „Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”, i. m.

Gazdasági és területi terjeszkedés

Havass Rezső egyik legtöbbet idézett cikke a Budapesti Hírlapban 1902-ben megjelent manifestó a „*Magyar imperiálizmus*”-ról.¹⁶ A cikk szerint az imperialista politika célja az Árpádok és Anjouk tekintélyének és hatalmának helyreállítása. A leggyakrabban előkerülő téma a Nagy Lajos korabeli Magyar Királyság területi integritásának, hatalmának és tekintélyének újraélesztése. Azonban a korabeli szemlélő számára a legnagyobb probléma az osztrák birodalomféltről való gazdasági függőségében volt keresendő. A megoldás tehát Havass szerint csak gazdasági jellegű lehet: Fiume már teljesen beépült, ott nincs lehetőség a forgalmi szükségletek kielégítésére és növelésére, más tengeri kikötőkre van szükség a magyar gazdaság elősegítésére. A gyógyírt ebben a helyzetben elsősorban Dalmácia Magyarországhoz visszacsatolása jelentheti, szól gondolatmenete. A dalmát tengerpart kikötői és városai elmaradottak és kihasználatlanok, és a magyar kereskedelmi hálózatba való bekapcsolásuk biztosíthatja a magyar gazdasági terjeszkedés geopolitikai alapját. Lényegében ez jelentette Havass számára saját hazafias küldetésének lényegét, és ennek érdekében mozgósított földrajzi, kulturális, történeti és politikai érveket a visszacsatolást tárgyaló propagandájában: „...a magyar imperializmus hívei nem fantasztikus légvárakat akarnak építeni a magyar nemzet színe előtt, hanem arra törekcszenek, hogy ama tényezők, a melyek kalandos vállalkozások nélkül, a nemzetünk történetében gyökerező törvényes alapon, s a monarkia hatalmi állásának megrendítése nélkül, megszerezhetők, a magyar nemzet szellemi és anyagi fölvirágzására és dicsőségének öregbítésére érvényesíttessenek.”¹⁷ Fontos adalék, hogy Havass nem az Osztrák–Magyar Monarchia lebontásában látja Magyarország gazdasági fejlődésének kulcsát, hanem a Monarchia belső hatalmi struktúrájának átalakításában és a magyarok Monarchián belüli gazdasági előretörésében. Ezzel kapcsolatban aktív kereskedelem- és iparpolitikára van szükség a Balkánon: a balkáni vasúti hálózat magyar ipari és kereskedelmi érdekek szerinti bővítésére és a magyar termelőket előnybe hozó külkereskedelmi politikára.

Havass a manifestó fényében értékelte a gazdaságpolitikai beruházásokat, de minden politikai javaslatot is, így például a Monarchia lehetséges trialista átalakítását is. A Magyar Földrajzi Tanács nagybecskerekai nagygyűlésén elhangzott előadásában 1909-ben például a trializmus eszméjét egyenesen Magyarország tudatos gyöngítéseként értelmezte. A trializmus segítségével az osztrákok célja – Havass szerint – „nemzeti erőnknek meggyengítése”, valamint „lehetetlenné tenni a gazdasági függetlenségünket”.¹⁸ A harmadik, délszláv állam azonban működésképtelen lenne a Monarchia „törpe” tagjaként, esetében hiányzik a nemzeti egység, habár az Magyarország esetében is hiányzik, ismerte el Havass. Azonban a magyarok egy „kultúrállamot” alkottak, és ez véleménye szerint segített a probléma áthidalásában: „*Magyarországnak geográfiailag zárt területe, történelmi multja, a tizmillió magyarnak számbeli, anyagi és szellemi ereje minden versengést kizárván, biztosítja a magyarságnak a vezérszerepet.*”¹⁹ Arról azonban nem szólt Havass, hogy Ausztriában még kevésbé találhattunk nemzeti egységet ebben a korban.

A másik probléma a trializmussal, folytatja érvelését, az, hogy a tervezett délszláv állam kereskedelmi forgalmával és gazdasági életével teljesen a szomszédos „magyar birodalomra” lenne utalva. A Monarchia délszláv területei ugyanis szerinte földrajzi és gazdasági érte-

¹⁶ Havass Rezső: *Magyar imperiálizmus*. Budapesti Hírlap, 1902. január 12. 11. sz. 1–2.

¹⁷ Havass: *Magyar imperiálizmus*, i. m.

¹⁸ Havass: *A trializmus földrajzi szempontból*, 382.

¹⁹ Havass: *A trializmus földrajzi szempontból*, 382–383.

lebenben Magyarországhoz tartozó területek: „Ha a Magyar Birodalom testéhez tartozó Bosznia-Hercegovina Ausztriához kerülne, ez olyan képtelenség lenne, mintha például Tirolt Magyarországhoz kapcsolnák.”²⁰ A trializmussal kapcsolatos ellenérvek egybeesnek a Dalmácia visszacsatolása melletti érvekkel. A magyar birodalom és a délszláv államok közötti kapcsolatot hierarchikusnak, de mind a két fél számára gyümölcsözőnek képzelte. Habár a magyar birodalom gazdasági fölénnyel bírt, a magyarok kötelessége, hogy a „civilizáció gyümölcseit” megosszák a délszláv népekkel. Fentebb Havass szóhasználatát követve végig „magyar birodalomról” írtunk, hiszen cikkében legtöbbször ezzel a kifejezéssel illeti a magyar államot: „Nekünk, a nagyobbaknak, az erősebbeknek kötelességünk, hogy a régi magyar politika szellemét követve, birodalmunk délvidékéhez közeledjünk. [...] A magyar kultúra szövétét vigyük le a délszlávok közé s az Adriai tenger partjára s annak fénye gyűjtse körénk az ottani népeket.”²¹

Dalmácia visszacsatolása már a 19. században is inkább fantazmagória, mint politikai realitás volt, amit jól tükrözött az osztrák birodalomfél reakciója (vagy a reakció teljes hiánya), valamint a magyar politikai elit apátiája. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne tettek volna lépéseket a gazdasági terjeszkedés irányába (erre példa az ogunin–knini vasútvonal és a kereskedelmi külpolitika), amelyek Bécsből is kiemelt figyelmet kaptak (erre példa a Havass által is említett, a dalmát ipar támogatására létrehozott egyesület). Mindez az imperialista ideológia egy másik összetevőjére is rámutat, mégpedig a gyarmatosítók civilizációs küldetésére és a központ és periféria között fennálló hierarchikus viszonyra. A *Fényben* című trilógia első darabjában Kálmán király nyilatkoztatja ki a magyarok civilizációs misszióját: „Legyünk eggyek a dalban mindnyájan! Ahogy a folyóvizek összeömlenek és tenger lesz belőlük, nagy, hatalmas és győzhetetlen tenger, népeink is így egyesüljenek óriás egésszé. Fejedelemasszony, én mai látogatásom emlékére tornyot építtetek ide, amely időtlen időig hirdesse, hogy itt járt a magyar király, mint jó barát, aki épített és adott, nem pedig mint hódító, aki rombol és visz. Éljetek törvényeitek és régi szokásaitok szerint, senkise bolygassa meg őket. De tőletek is elvárom, hogy testvéri szívvel és hűséggel legyetek a magyar királyhoz és népéhez.”²²

A magyar uralom jótékony hatásait más befolyásos értelmiségiek is hangsúlyozták, és ezzel magyarázták a dalmátok (képzelt) lojalitását a magyarok felé. „Dalmácia olasz városai soha nem feledkeztek meg azon századokról, amelyet magyar uralom alatt szabadságuk teljes megóvásával töltöttek”²³ – fogalmazott Marczali Henrik. Marczali szerint a dalmátok „édes mézként” emlékeznek ezekre az időkre. Havass további forrásokat talált Thallóczy Lajos írásaiban is. Az utóbbi felfedezett egy 1783-ban névtelenül írt és a magyar kancelláriának elküldött memorandumot, amely amellet érvelt, hogy Dalmácia jogilag a Magyar Királysághoz tartozik. Habár a kancellária egyetértett a következtetésekkel, a memorandumot elrejtették, mert tartalma diplomáciai konfliktust okozhatott volna a Habsburgok és Velence között.²⁴ Másutt még ennél is nyíltabban fogalmazott Thallóczy: „Dalmácia városai örömmel fogadták Ausztriát, mert megunták a velencei uralmat. A bécsi titkos levéltár s a haditanács iratai bizonyítják, hogy a városi nép, a papság s az intelligencia nem felejtette el a »magyar korona« fennhatóságát s Ausztria alatt Magyarországot értették. Spalatóban tekintélyes párt a nádor útján folyamodott a királyhoz, hogy a magyar ko-

²⁰ Havass: *A trializmus földrajzi szempontból*, 388.

²¹ Havass: *A trializmus földrajzi szempontból*, 390.

²² Havass: *Fényben...*, 23.

²³ Marczali: *Az árpádok és Dalmácia*, 102.

²⁴ Thallóczy: *Pray György*, 523–524.

ronához csatoltassanak. A mozgalom komoly jelleget öltött, a városokban s a szigetekeken ki-tűzték a magyar címert, a papok a szószeikről hirdették a magyar király iránt való hűséget. Thugut, Ausztria akkori külügyministere, azonban meghiúsította a magyar királysághoz való csatoltatást.”²⁵ Ezeket a sorokat Havass számtalanszor idézte a Dalmáciával kapcsolatos szövegeiben.²⁶ Havass álláspontja a történeti jogot illetően nem volt egyedülálló. Dús László például azt hangsúlyozta, hogy Dalmácia továbbra is a magyar koronához tartozik, mert a magyar korona sohasem mondott le a korona és a tartomány közötti kapcsolatról.²⁷ Természetesen nem mindenki értett ezzel egyet, mivel az 1868-as horvát–magyar kiegyezés kifejezetten leszögezte, hogy Dalmácia visszacsatolását a magyar birodalomhoz és nem a Magyar Királysághoz való visszacsatolásként kell érteni. Ferdo Šišić horvát történész hangsúlyozta is mindezt a dalmát kérdéskörrel írott kötetében.²⁸ A horvát parlament többször kérvényezte a visszacsatolást, de minden esetben a Horvát-Szlavónországhoz való visszacsatolást értették ezalatt.

A *Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem* című röpiratban a gazdasági imperializmus tételeit részletezte Havass.²⁹ A kiindulópont szintén a hazai ipar pangása, sőt válságos helyzete, amely már-már fenyegeti a Széchenyi féle jövődölést, azaz, hogy „Magyarország nem volt, hanem lesz”. Ezt követően Havass kifejti a Dalmácia visszacsatolásából, azaz az 1868. évi XXX. törvény cikk esetleges végrehajtásából származó gazdasági előnyöket. Többek között a bányapár, az aszfalt- és széntermelés eddig kihasználatlan volt a tartományban, megvannak a feltételei egy nagy méretű alumíniumipar megteremtésének, illetve fényes jövőt jósolnak a cementiparnak is, amely akár a nyugati termelők veszélyes versenytársává is kinőheti magát. További kihasználatlan természeti erőforrásokat jelent a vízenergia (vízesések kiaknázása), a bortermelés, a gyümölcstermelés, a halászat, és a helyi viszonyok akár a teacserjék termesztését is lehetővé tennék. Dalmáciának hátrányos az, hogy az Osztrák Lloyd Társulat ezidáig elhanyagolta az Adriai-tengeren a forgalmat, így Dalmácia kikötői kiesnek a világforgalomból. A tartományban mindössze négy bank és két takarékpénztár működik, tehát a magyar pénzügyi intézetek bőségesen találhatnának lehetőséget fióktintézetek létrehozására. Havass programja valójában egyfajta gazdasági gyarmatosítást jelentett, amely a Magyarországhoz csatolandó tartomány erőforrásait jobban kihasználva segítene egyszerre Magyarország és Dalmácia gazdasági helyzetén. Az osztrák „uralom” ellen gyakori érv volt az, hogy „Bécs” Dalmácia megszerzése óta elhanyagolta a tartományt, nem történtek jelentős fejlesztések sem kulturális, sem infrastrukturális tekintetben.

A potenciális gazdasági előnyök közül a legfontosabb a dalmát kikötők Balkán-félszigeten betöltött szerepe lehetett. Egyrésztől, érvel Havass, a dalmát tengerparton ötvénhat, kikötőhelynek alkalmas település található, amelyek mind kihasználatlanok. Másfelől a Szezei-csatorna átalakította a főbb világkereskedelmi útvonalakat, így a Földközi-tenger kikötői közvetíthetnék az ázsiai kereskedelmet. Ebben szintén nem vett részt a Monarchia, így nem használja ki kedvező fekvését. A Szezei-csatorna forgalmában az angol, a német, a francia és a holland kereskedelem is jócskán túlszárnyalja a Monarchia hajóit, annak ellenére, hogy Trieszt és Spalató (Split) rövidebb útvonalon megközelíthetők, mint a fenti országok kikötői. Az osztrákok természetesen elutasították Dalmácia elcsatolását: ez-

²⁵ Thallóczy: *Magyarország és Raguz*, i. m.

²⁶ Havass: *Dalmácia Magyarországhoz való vonatkozásaiban*, 72.; Havass: *Magyar emlékek Dalmáciában*, 1.; Havass: *A magyarok tengeri politikája*, 115.

²⁷ Dús: *Dalmácia a magyar közjogban*, i. m.

²⁸ Šišić: *A mai Dalmácia földrajzi fejlődése*, i. m.

²⁹ Havass: *Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem*, i. m.

zel teljesen átengednék Magyarországnak a Balkán-félszigettel való kapcsolatot. Dalmácia visszacsatolásának hosszabb távú haszna pedig, folytatta érvelését, Magyarország gazdasági függetlenségének biztosítása lehetne, amelyre különösen a Havass által vízionált önálló vámterület létrehozását követően lenne szükség. Összefoglalva, Dalmácia jelentőségét a kikapcsolódó természeti kincsek sokasága, a kereskedelmi jelentőség adja, illetve az, hogy a magyar kivándorlók egyik lehetséges célpontja lehetne.³⁰

A korabeli gazdasági szakértők és politikai szereplők széles körben támogatták a gazdasági terjeszkedés gondolatát. Ahogy Demeter Gábor fogalmaz, „a földrajz már 1914 előtt a gazdasági, majd területi behatolás propagátora lett”.³¹ Ebből a szempontból Havass a magyar birodalmi gondolat egyik tipikus képviselője. A gazdasági terjeszkedés gondolata többféle érvrendszeren alapult. Ide tartoznak a jogi érvek (az 1868. évi XXX. törvénycikkre alapozva), a történeti jog (a magyarok hódításai az Árpádok és I. Lajos idején), a földrajzi összetartozásra és közelségre hivatkozás, a gazdasági szükségletek (különösen a nemzetközi kereskedelem terén), geopolitikai megfontolások (Béccsel szemben, de az orosz és a török birodalom, valamint Olaszország vonatkozásában is) és végül kulturális és humanitárius okok. Havass tervei különböztek Szegh Dezső³² és Strausz Adolf³³ hasonló megfontolásaitól, mivel az utóbbi kettő nem gondolt területi terjeszkedésre a gazdasági expanzióval párhuzamosan. A terjeszkedés eszközei közül az egyik legfontosabbként a helyes vasúti politikát hangsúlyozták, mivel „a saját kedvező forgalmi feltételeinket keleti relációkban más államok használják ki a maguk számára”.³⁴ Havass további szövetségesre talált Hoitsy Pál személyében, aki a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjeként a magyar birodalmi gondolat különböző formáit a nagy nyilvánosság elé tárta. Földrajzi szempontból Hoitsy szerint a Kelet és Nyugat közé ékelt Magyar Királyság arra kényszerül, hogy a végtelenségig expanziós politikát folytasson. Szerbiát és Romániát meg kell szállniuk a magyaroknak, hogy visszanyerjék régi dicsfényüket, és asszimilálni tudják a nem magyar kisebbségeket.³⁵

Havass számára a magyarság számbeli gyarapodása erős összefüggésben állt Magyarország gazdasági hatalmával, és a nacionalista toposzokat is ebből a szemszögből vizsgálta. A *Felvidék eltótosodása* című felolvasását is az alábbi tézissel kezdte: „Ki tagadhatná, hogy a nemzet ereje annál nagyobb, minél számosabbak annak tagjai.”³⁶ Kőrösy József hasonló című publikációja³⁷ alapján megállapította, hogy a felvidéki vármegyékben szembeötlő a

³⁰ Havass számtalanszor hirdette ezt a programot különböző magyar napilapok hasábjain: Havass Rezső: *Dalmácia*. Budapesti Napló, 1903. január 14. 1–2.; *Dalmácia*. Budapesti Hírlap, 1905. december 5., 4.; *A dalmát kérdés*. Budapesti Hírlap, 1904. október 9. 4–5.; *Dalmácia és a fölirat*. Budapesti Hírlap, 1905. április 22. 2–3.; *Dalmácia visszacsatolása*. Magyarország, 1907. június 18.; *Kereskedelmi érdekeink Dalmáciában*. Magyarország, 1909. augusztus 8. Havass műveinek bibliográfiájához: Havass Rezső könyveinek, értekezéseinek és cikkeinek jegyzéke, 113–115. A dalmát-magyar kérdés átfogó bibliográfiájához: Fodor: *Dalmácia és a Magyar-dalmát kérdés*, 413–422.

³¹ Demeter: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig*, 137.

³² Szegh Dezső elsősorban Albániáról írt: Szegh: *Magyarország a Balkánon*, i. m.; Szegh: *Gazdasági viszonyunk Bosznia-Hercegovinához*, 827–844.; Szegh: *Gazdasági feladataink Albániában*, 779–792.

³³ Strausz: *Bosznia és Hercegovina*, i. m.; Strausz: *Az új Balkán félsziget és a török birodalom*, i. m.

³⁴ Szegh: *Gazdasági viszonyunk Bosznia-Hercegovinához*, 830.; Demeter: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig*, 83.

³⁵ Hoitsy: *Nagymagyarország*, i. m.; Demeter: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig*, 136.

³⁶ Havass: *A Felvidék eltótosodása*, 56.

³⁷ Kőrösy: *A Felvidék eltótosodása*, i. m.

községek eltótosodása, és az adatok alapján a magyarság vesztesége például Pozsony, Nyitra, Bars és Hont vármegyében több mint 100 000 fő. A hasonló statisztikai kimutatások, írta, segíthetnek kimutatni a magyarság létszámának növekedését vagy apadását, és ezzel késedelem nélküli intézkedésekre ösztönözhetnek. Egy későbbi cikkben Havass felszólalt a látszatmagyarosodás ellen is. A századfordulón a magyar nyelvtudás terjedése elsősorban a városokban és különösen Budapesten történt. Ezt már az 1899-es beszédben is külön hangsúlyozta. A népszámlálási adatokkal szemben azonban Budapesten „az életben a fele ember nem használja szívesen a nyelvet”.³⁸ Havass külön említi a főváros környékét: Pomázon például látogatásakor mindenki szerbül és németül beszélt, pedig helyiek voltak. Havass szerint „nem sovinizmus tehát, ha ez állapotok ellen felszólalunk, hanem önvédelem”, továbbá: „Ha nemzeti lélek hatná át társadalmunkat, akkor ma már minden családban és mindenütt a nyilvános helyeken; magyarul beszélnének, mert a mai társadalom már azokból a nemzedékekből való, amelyeknek kell tudniok magyarul.”³⁹ A fenti nemzeti célok leghatásosabb eszköze véleménye szerint természetesen a gazdasági terjeszkedés, és Havass a gazdasági földrajzot is ennek szolgálatába állítja. A Magyar Földrajzi Társaság ebben a szellemben alapította meg a Gazdaságföldrajzi Szakosztályt 1912-ben, amely a földrajz körébe tartozó gazdasági érdekeket igyekezett támogatni; mindez elsősorban „a nemzeti célok szolgálatában”⁴⁰ kellett hogy álljon. Havass Rezső számára a „magyarság életerejé”, tehát a magyarság számbeli gyarapodása elválaszthatatlan volt a magyar gazdasági térhódítástól. Erre épült a Dalmácianak tulajdonított szerep a kivándorlás megfelelő kicsatornázásában: Magyarország gyarmataként Dalmácia alkalmas a felesleges magyar munkaerő fel szívására, ami különösen előnyös annak fényében, hogy a kivándorolt magyarokat így nem veszítené el a nemzet, ahogy az a tengerentúli kivándorlás esetében történt.

Gazdaságpolitikai eszközök: a vasút a gazdasági terjeszkedés szolgálatában

Dalmácia visszacsatolása nem volt napirenden a bécsi vagy a budapesti politikai elit felfogása szerint, de a vasúti politikának fontos szerepet szánt a politikai elit. Az 1912. évi XLVIII. törvénycikk szabályozta az Ogulin és Knin közötti vasúti összeköttetés létrehozását, amelyet egy közös minisztertanácsi megegyezés előzött meg, és a két delegáció között létrejött 1907-es pénzügyi kiegyezés is tartalmazott.⁴¹ Az utóbbiban kifejtették, hogy a két kormány megegyezett egy Rudolfswerthből (ma: Novo Mesto, Szlovénia), Möttlingenen (ma: Metlika, Szlovénia) át Karlovacig tartó vasútvonal megépítésében és Ogulin és Knin közvetlen vasúti összeköttetésének megteremtésében. Az utóbbi vonalat 1911 decemberéig kellett volna megépíteni. Az 1907-es pénzügyi kiegyezés egy másik fontos pontja a Dalmáciát érintő tarifapolitika szabályozása volt, amelyben paritást kapott a Monarchia két állama. A megegyezést Havass örömmel üdvözölte, de a magyar közvélemény nem fogadta fenntartások nélkül. A kritikák szerint a költségek túlságosan magasak voltak a várható haszonhoz képest, és az ausztriai gazdaság sokkal több hasznot húzott a Bécs és Dalmácia között létrejövő vasúti összeköttetéséből.

Havass számára a Dalmácia és Magyarország közötti vasúti kapcsolat ideális és ténylegesen szükséges eszköz volt a magyar gazdasági terjeszkedés előmozdítására: „Sajátságos,

³⁸ Havass Rezső: *A főváros magyarsága*. Budapesti Hírlap, 1906. szeptember. 4. 14.

³⁹ Havass: *A főváros magyarsága*, 14.

⁴⁰ Havass: *A földrajzi elem a magyar nemzeti célok szolgálatában*, 407–413.

⁴¹ Az 1907-es kiegyezésről részletesen: Iszlámov: *Az 1907. évi osztrák–magyar kiegyezés megkötése*, 3–36.

hogy amíg más nemzetek háborút viselnek, hogy tengerparthoz jussanak s a tengeren való közlekedést gazdasági életük függetlenítésére és fejlesztésére felhasználják: addig nálunk a tengerre való vágyódás csak jelszavakból áll, amelyek szépen hangzanak, de amelyeket nem követünk.”⁴²

A cikkben Havass Charles Loiseau francia újságíró és Guiseppe Gentilizza olasz újságíró⁴³ idézte azt bizonyítandó, hogy Dalmácia sorsa döntő befolyással lesz Magyarország nagyhatalmi megítélésére. Loiseau azonban kritikusabban tekintett a balkáni Habsburg térhódításra, mint ahogy őt Havass jellemezte. Például felhívta a figyelmet arra, ahogyan a magyarok visszaéltek politikai hatalmukkal a nem-magyar nemzetiségekkel szemben Magyarországon, különös tekintettel az országgyűlési választásokra. Loiseau szerint ezzel a magyarok csak késleltetni tudják a románok, szlovákok és más nemzeti kisebbségek politikai felemelkedését. Az államépítés helyes módja, fejtegette, a föderalizmus lenne az egységes magyar politikai nemzet kikiáltása helyett. A cikk befejezése profetikusnak tűnhet: „És mégis, szükség van a szláv előnyomulásra, és mindezt ők [a magyarok] jól tudják!”⁴⁴

Egy másik alkalommal Loiseau felhívta a figyelmet a balkáni Habsburg terjeszkedés lehetséges gazdasági és politikai következményeire.⁴⁵ A Habsburg Monarchia szeretett volna vasútvonalat építeni Sarajevó és Mitrovica között, ami alapjaiban átalakította volna a térség kereskedelmi hálózatát. Lehetővé tette volna továbbá a közvetlen vasúti összeköttetés létrehozását Bécs és Szaloniki között, ami súlyosan sértette volna az olasz gazdasági érdekeket. Loiseau ugyanezen a helyen tömören összefoglalta a civilizációs misszió lényegét: „Hogy ezt a barbár országot [Macedóniának] a civilizációval simogassuk; és miért lenne ez a feladat egyetlen nagyhatalom kizárólagos privilégiuma? Mindez azt jelenti, hogy iskolákat nyitunk. [...] Azt is jelenti, hogy felélénkítjük az ország gazdasági kapcsolatait. Tehát az olaszok egy új generációját képezzük, világiakat és egyházi személyeket, akik jobban ismerik a Schkipetare történetét és nyelvét. [...] Végül ez azt is jelenti, hogy a postát fejlesztjük.”⁴⁶

Loiseau szerint a magyar vámpolitika „imperiális” és a szerbek kizsákmányolását célozza a sertésimporton keresztül: „...és ezen a piacon, ez a nagyhatalom [Magyarország] határozza meg a feltételeket a vám- és vasúti tarifák meghatározása által és a gyakran tiszteségtelen egészségügyi szabályozások érvényesítésével.”⁴⁷ Loiseau tehát messze állt attól, hogy Ausztria–Magyarország pártját fogja.⁴⁸

A Monarchián belül is vita folyt a Dalmáciát érintő vasút nyomvonaláról és céljairól. Az *Österreichische Rundschau*⁴⁹ például megkérdőjelezte az ogulin–knini vonal (likai vonal) megépítésének értelmét, és inkább a novi–knini vonal (unavölgyi vonal) megépítését részesítette előnyben, mondván, az előbbi a magyar érdekeket szolgálja, s a magyar vasúti tarifa vonatkozott volna arra. Magyar szakértők is bírálták a likai vonalat, mivel olyan területen haladt keresztül, ahol alig volt vízforrás, ami jelentősen növelte az építkezési költségeket.

⁴² Havass: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége*, 1.

⁴³ Gentilizza: *II Mare Adriatico e la Questione Balcanica*, 14.

⁴⁴ Loiseau: *Le magyarisme à la salle Wagram*, 590.

⁴⁵ Loiseau, *Les chemins de fer du Balkan occidental*, i. m.

⁴⁶ Loiseau: *Les chemins de fer du Balkan occidental*, 219. Schkipetare (szkipetár) az 'albán' egy régi-es elnevezése.

⁴⁷ Loiseau: *Les chemins de fer du Balkan occidental*, 223.

⁴⁸ Ezt a véleményt fejti ki két másik monográfiájában is: Loiseau: *Le Balkan Slave et la crise autrichienne*, i. m.; Loiseau: *L'équilibre adriatique*, i. m.

⁴⁹ *Österreichische Rundschau*, 1910. július, 69–71. Idézte: Havass: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége*, 75–76.

A likai vonal ráadásul 55 km-rel hosszabb volt, és megépítése 100 millió koronával többbe került volna, mint az unavölgyi vonalé. Szerintük problémát jelentett az is, hogy a likai vonal gyéren lakott és mezőgazdasági tekintetben terméketlen területeken haladt keresztül, és végeredményben inkább osztrák érdekeknek felel meg, mert elősegíti Bécs és Trieszt vasúti összeköttetését.⁵⁰

Havass elutasította ezeket az érveket, szerinte az unavölgyi vonal megépítésével Magyarország elveszítené korábbi befolyását a vasúti tarifák vonatkozásán Dalmáciában. A végső érvet azonban az imperializmus ideológiája szolgáltatta számára. Először is a likai vasútnak köszönhetően Lika-Krbava megye „végrevalahára vasúthoz, kultúrához”⁵¹ jutna, másfelől pedig „a főcél mégis az, hogy Budapestet, hogy Magyarországot a dalmát tengerparttal összekössük”.⁵² Havass ezután Friedrich Ratzel német geográfusra hivatkozik a magyar imperialista politika alátámasztása érdekében. Ratzel az *Anthropogeographie* című művében a következőképpen fogalmazott: „Ellenkezőleg, az ígéretes, ha egy körbezárt nép át tudja törni az őt körbevevő övet és ezzel bizonyítja saját terjeszkedő képességét.”⁵³ Ratzel, aki nem melleleg a *Lebensraum* fogalmának megalkotója is, a „Tengerhez magyar, el a tengerhez!” politikai jelszavával bizonyította, hogy Kossuth Lajos expansionista jelszavának igenis lehetnek politikai következményei. Havass szerint legalábbis a likai vonal megépítése azzal a jótékony hatással járna, hogy gátolja az osztrákok kereskedelmi terjeszkedését.

Havass továbbá felhívta a figyelmet azokra az osztrák próbálkozásokra, amelyek Magyarország gazdasági terjeszkedését igyekeztek korlátozni. A dalmáciai „szigetvasút” megépítése (amely egy gőzkomp segítségével kötné össze Isztriát és Zárát) ebből a szempontból csupán az ausztriai gazdasági terjeszkedést szolgálta.⁵⁴ Ausztria továbbá a tengeri kereskedelem feletti ellenőrzést is biztosítani akarta a Bécs és Spalató (Split) közötti vasútvonal kiépítésével. Az Österreichische Lloyd támogatása és Fiume mellett az isztriai tengerparton egy kikötő létrehozása is mind ezt a célt szolgálta.⁵⁵ Havass a fenti cikkben megismétli, amit már a likai vonallal kapcsolatban is hangsúlyozott: „A Spalatóba vezető vasútnak nemcsak azért, mert előreláthatólag jövedelmező lesz, hanem a hozzá fűződő fontos politikai és gazdasági érdekek miatt is, valamint Fiume megvédése okából is a magyar forgalmi politika körébe kell tartoznia, magyar vasútnak kell lennie.”⁵⁶

A befektetés mesés haszonnal járna, érvelt. Spalató kikötője közelebb fekszik a szuezi csatornához, mint Trieszt, Genova, Marseille vagy Hamburg, tehát fontos szerep juthat számára a keleti kereskedelem előmozdításában. De más erőforrásokat is találhatunk a régióban. A Cettina folyó két vízese ipari célokra kitűnően használható, Brazza-szigete márványtermelésre alkalmas, Spalatóban megvannak a feltételei jelentős cementipar létesítésének, de bortermelése és fürdői is kihasználatlanok.⁵⁷ Ezek a befektetési lehetőségek adják érvelése szerint a Spalató és Budapest közötti vasúti összeköttetés fontosságát. Ezzel azonban nem mindenki értett egyet. A *Vasuti és közlekedési közlöny* lapjain hamarosan

⁵⁰ Havass: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége*, 76.

⁵¹ Havass: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége*, 80.

⁵² Havass: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége*, 80.

⁵³ Ratzel: *Anthropogeographie*, 116.

⁵⁴ Havass: *A dalmáciai szigetvasút*. Magyar Külkereskedelem, 1910. november 19.; Havass: *A dalmáciai szigetvasút*, 1.

⁵⁵ Havass: *A budapesti-spalatói vasút*, 35–36.

⁵⁶ Havass: *A budapesti-spalatói vasút*, 37.

⁵⁷ Havass: *A budapesti-spalatói vasút*. 38–40.

megjelent egy ezzel ellentétes vélemény is, amely szerint nem érdemes akadályozni a Spalató–Bécs vonal megépülését, mert annak gazdasági haszna Magyarországra is kiterjed. Az osztrákok fő célja Spalató fejlesztésével ugyanis az, hogy a Trieszten keresztülhaladó forgalmat mérsékeljék, és nem az, hogy Fiumének teremtsenek konkurenciát. A magyaroknak inkább Fiume fejlesztésére kellene koncentrálniuk, amely a megfelelő infrastruktúra hiánya miatt eddig képtelen volt igazán versenybe szállni Trieszttel. A névtelen szerző szerint Havass írása pusztán birodalmi propagandának tekinthető, és sokkal racionálisabb hozzáállásra volna szükség: „Annyi a közvetlenebb és sürgősebb teendőnk, hogy nem érünk rá idegenben bolyongani. Mélyen fájlaljuk, hogy Dalmácia idegen ország, de ma a visszacsatolásra gondolni és különösen a magyar forgalmi politikát emez eszmétől befolyásoltatni nem volna előrelátó, gazdaságos eljárás.”⁵⁸

A közgazdász Szegh Dezső szintén az unavölgyi vasutat támogatta a likai vonallal szemben, mivel az előbbi rövidebb, olcsóbb, jövedelmezőbb és sokkal hatékonyabb lenne. Ráadásul szerinte jobban illik Magyarország addigi keleti kereskedelmi politikájához. Szegh szerint az unavölgyi vonal melletti döntést „objektív adatokkal, úgyszólván matematikai alapokon”⁵⁹ bizonyítani lehet. Havass természetesen visszautasította a kritikát, mivel szerinte az összes érintett (így a dalmátok és a horvátok is) támogatják a visszacsatolást. Fontosnak tartotta továbbá, hogy a likai vonalat a magyar királyság területén építsék, és így a magyar forgalmi politika körébe tartozzék.⁶⁰ Értelmezése szerint 1908-ban az osztrákok a visszacsatolástól való félelmükben kezdtek el hirtelen érdeklődni Dalmácia iránt. Havass úgy vélte, Ausztria sokkal többet profitált a dualista államból, mint a magyarok, pozitív kereskedelmi mérlege volt Magyarországgal szemben, és Havass olvasatában továbbra is fenn akarta tartani a magyar gazdasági függőséget. Magyarország célja ezzel szemben, érvelt, az lehet, hogy megszabaduljon ettől a függőségtől a külkereskedelem növelése révén. Fiume kikötője kicsi területénél fogva erre alkalmatlan volt, s a dalmáciai kikötők áthidalhatták volna a helyhiányt.⁶¹

Ahogy a kulturális összetartozás esetében is (lásd a későbbiekben), Havass nem az egyedüli támogatója volt a likai vonalnak. A cisztercita szerzetes Polgár Iván, aki a székesfehérvári cisztercita gimnázium tanára volt, a dalmát vasutakat a magyar vasúti befektetések egyik alapvető összetevőjének tekintette. A gazdasági racionalitást állította előtérbe: egy vasútvonal mindezek alapján csak akkor tekinthető jövedelmezőnek, ha az általa termelt bevétel fedezi a befektetett tőke kamatait, és további fejlesztéseket is lehetővé tesz. A likai vonal építésének indoklása szerint (ahogy az 1912. évi XLVIII. törvénycikk is fogalmaz) az, hogy a kereskedelmi forgalmat a MÁV vonalaira irányítsák, és új kereskedelmi kapcsolatokat tegyenek lehetővé a magyar termékek számára.⁶² Dalmácia Magyarországhoz tartozik a „történeti tények”⁶³ alapján, de a Dalmácia és Magyarország közötti vasúti kapcsolatok megteremtése mindenképpen a magyar gazdasági növekedést szolgálja, függetlenül attól, hogy Dalmácia visszacsatolása megtörténik-e vagy sem.

⁵⁸ N.: *A budapest-spalatói vasút*, 299.

⁵⁹ Szegh: *A dalmát vasúti összeköttetés*, 613.

⁶⁰ Havass: *A dalmát kérdés és a budapesti-spalatói vasút*, 356.

⁶¹ Havass: *Ausztria mozgalma Dalmáciáért*, 1–2.

⁶² Polgár: *Vasúti politikánk fontos kérdése Dalmáciában*, 166–83.

⁶³ Polgár: *Vasúti politikánk fontos kérdése Dalmáciában*, 166.

Kultúra és történelem az imperializmus szolgálatában

Havass propagandájának egyik pillérét Dalmácia kulturális és művészeti kapcsolatai képezték. A *Dalmácia* című reprezentatív kötet jelentős részében például felsorolja azokat a kulturális emlékeket, amelyek Dalmáciának Magyarországhoz tartozását mutatják, felidézve a közös irodalmi és művészeti múltat is.⁶⁴ Az egyik ilyen példa IV. Béla király két lányának, Katalin és Margit földi maradványainak őrzése a spalatói (spliti) dómban. Egy beszámoló szerint a „királyi hamvakat őrző szarkofágot szemét és piszok között” tárolják, mutatva a dalmátok magyarelles érzéseit, azonban Havass ezt a vádat azonnal visszautasítja; úgy véli, a visszás helyzet oka minden bizonnyal a dóm felújításában keresendő. A dalmátok magyarok iránti szimpátiája szerinte megkérdőjelezhetetlen.⁶⁵ A magyar–dalmát történeti-kulturális összetartozást kis számú történelmi példával igyekszik alátámasztani, amelyeket évtizedeken keresztül ismétel. Spalatóval kapcsolatban a már említett királyi hamvakat említi, Zárában a Kálmán király által emelt Szent Mária templomot és Nagy Lajos bevonulását, Trauban (Trogir) és Klisszában (Klis) pedig IV. Béla tatárok előli menekülését. Ezekkel a történeti emlékekkel biztatja Dalmácia látogatására a kortársakat már 1901-ben a *Vasárnap Újságban*,⁶⁶ s ezeken a helyszíneken játszódik a *Fényben* című színműve is.⁶⁷ Annak célja az volt, hogy ráirányítsa a figyelmet a magyar múlt dicsőséges időszakaira, hogy a jelen nemzedék erőt merítsen a két háború közötti szerencsétlen korban.

Az iskolai kirándulások tanúbizonysága szerint a közvéleményben Dalmáciáról élő kép a századfordulón nagyon hasonlított Havass felfogásához. A kirándulások beszámolóit általában külön megemlítették azokat a kulturális emlékeket, látnivalókat, amelyek a magyar kultúrtörténethez kapcsolták a tartományt. Zára esetében a diákok a Szent Mária templomnál, a Szent Simon-templomnál időztek leggyakrabban, továbbá a Szent Mária templom román stílusú harangtornyát emelték ki, amelyet Könyves Kálmán építtetett. Fontos volt még a Szent Simon-templomban található ezüstkoporsó, amelyet Nagy Lajos király felesége, Erzsébet adományozott a templomnak: „...e ritka tökéletességű, értékére megbecsülhetetlen műdarab látása fogalmat nyújtott arról a hatalomról, gazdagságról és dicsőségről, melynek Nagy Lajos korában hazánk részese volt.”⁶⁸ Ezzel kapcsolatban jegyzi meg továbbá a főgimnáziumi tanár Andor József, hogy a történeti emlékek visszavezetnek a múltba: „Egykor – régen! A magyar hatalom virágzásakor! A magyar külpolitika hódító fényében! A nemzeti élet sodró árában!”⁶⁹

Ezenkívül a beszámolók megemlítették Klissza várát, ahova IV. Béla a családjával együtt menekült a tatárok elől. Egy újvidéki gimnázium tanára így kommentálta a vár látogatását: „Hogy eljár az idő a századok felett! Mily érzelemmel énekeltük el a himnuszt és kuruc nótáinkat!”⁷⁰ A „történelmi remniszcenciák ápolása”⁷¹ Spalatóban folytatódott IV. Béla lányainak sírjánál a Szent Domnius-székesegyházban, valamint Trauban, ahol IV. Béla menekülése során tartózkodott. Ehhez kapcsolódik, hogy Havass *Dalmácia* című színmű-

⁶⁴ Havass: *Dalmácia*, i. m.

⁶⁵ Havass Rezső: *A spalatói magyar ereklje*. Budapesti Hírlap, 1900. június 29. 5.

⁶⁶ Havass Rezső: *Képek Dalmáciából*. Vasárnapi Újság, 48. évf. (1901) 45. sz. 726–727.

⁶⁷ Havass: *Fényben*, i. m.

⁶⁸ Andor: *Dalmácia és Montenegró*, 11–12.

⁶⁹ Andor: *Dalmácia és Montenegró*, 9.

⁷⁰ Hauschka: *Tanulmányutunk Dalmáciába és Boszniába*, 38.

⁷¹ Székely: *Tanulmányútunk*, 41.

vével is megismerkedhettek a középiskolai diákok, mivel az iskolai tanács felhívására az Uránia Színházban megtekintették a „hazafias darabot”.⁷²

Havass sajátos birodalmi programját több középiskolai tanár is megismételte, valamint felhasználta. Az egyik budapesti kereskedelmi iskola gyorsírás tanára az iskolai kirándulás beszámolóját például a „magyar világkereskedelemről” való álmodozással kezdte: „Magyar világkereskedelem! Vágya minden igaz magyarnak. Méltó cél nagy küzdelemre. A harctéren pedig első rajtvonalban álljanak a kereskedelmi iskolák.”⁷³ Mindezt egy költői kérdéssel folytatta: „De nem álom, ábránd vagy hiú légvár-e a magyar világkereskedelem, míg a magyar kereskedő, ha a térképen meg tudja is mutatni hol, merre fekszik a hely, mellyel üzleti összeköttetésbe lépni szándékozik, elképzelni sem tudja, milyen arra a világ sorja? Ismerik-e ott a pénz s ami fő, a váltót?”⁷⁴

A válasz határozott nem volt, ahogy maga az iskolai kirándulás is bizonyította. Mások még ennél is részletesebben leírták a magyar imperializmus céljait Dalmáciában. A korábban már idézett Andor József számára a dalmáciai iskolai kirándulás célja az volt, hogy megmutassák a „rég magyar birodalom tengerparti őrhelyeit”⁷⁵ a diákoknak. A magyar birodalom okkal veszítette el régi dicsőségét: „...nemzeti erényeink sülyedése, s nemzeti hibáink elhatalmasodása veszítette el számunkra ezt a tündérszép tartományt.”⁷⁶ Ami megmaradt a magyar birodalmi múltból a tartományban, azért tekinthető figyelemre méltónak, mert a magyar fennhatóság fizikai lenyomata a tartományban majdnem láthatatlan, és hiába keressük a magyar múlt feltűnő lenyomatát: „A magyar uralom emlékeit hiába kerestük az utcákon. Jelül annak, hogy nem volt erőszakos, semmire sem nyomta rá bélyegét, vagy annak, hogy a velenceiek gondosan eltűntettek minden oly jelt, mely a hü záraiaknak Nagy Lajos dicső korszakát eszébe juttathatta volna.”⁷⁷ A trstenái (Trstena) gimnázium beszámolója további bizonyítékkal szolgál a magyar birodalmi múlt jótékonyágáról alkotott képre: „Szent Balázs temploma előtt áll a Roland oszlop, melynek rúdján valamikor a magyar trikolort lengette a szél. Azt a trikolort, melynek védelme alatt biztonságot jólétet kiváltságokat s szabadságot élvezett Ragusa s melynek védelme alatt legvirágzóbb korszakát élte.”⁷⁸

Mások is megismételték ezeket a témákat, habár gyakran mellőzve az imperialista hangvételt. Az építész Bobula János Havasshoz hasonlóan írta le Raguzát 1911-ben. Beszámolóját a magyar uralomra emlékezve kezdte. Arról ábrándozott, vajon az óvárosban sétálva mikor fogja őt megállítani IV. Béla vagy I. Lajos egyik lovagja, és elképzelte, hogy Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király az állatokat és növényeket figyelte a kolostor ablakából, éppen úgy, ahogy a 20. század eleji látogatók tették.⁷⁹ Bobula azonban egy melankolikus sóhajtással elvetette az ehhez hasonló gondolatokat: „De ne időzzünk e történelmi visszaemlékezéseknél, mert csak lehangolhat bennünket erőtlenségünk tudata; tudata annak, hogy kénytelenek vagyunk némán tűrni azt, hogy az »Adria gyöngye«, melyet az Árpádok oly nagy géniussal tűztek a Szent Koronára díszül, — ma ide-

⁷² Adatok az iskola történetéhez, 6.

⁷³ Székely: *Tanulmányútunk*, 15.

⁷⁴ Székely: *Tanulmányútunk*, 15.

⁷⁵ Andor: *Dalmácia és Montenegró*, 10.

⁷⁶ Andor: *Dalmácia és Montenegró*, 9.

⁷⁷ Andor: *Dalmácia és Montenegró*, 13.

⁷⁸ Ágoston: *Dalmácia*, 22–23.

⁷⁹ Bobula: *Ragusa*, 149.

gen, minden történelmi jogot nélkülöző fenhatóság alatt áll.”⁸⁰ Nem meglepő tehát, hogy a leírások szerint a városban található legfontosabb műemlék a Szent István ereklyét is őrző székesegyház.

Mások Dalmáciát pusztán turisztikai látványosságként írták le. Paulovits Sándor, aki egyébként köztisztviselőként dolgozott Tolna vármegyében, szinte az összes információt átvette útikönyvében Havass Rezső Dalmáciáról szóló könyvéből anélkül, hogy a visszacsatolást említette volna.⁸¹ Czink Lajos kereskedelmi iskolai tanár Lisszát Könyves Kálmán, IV. Béla és I. Lajos említésével írta le, de szintén bármilyen utalás nélkül a lehetséges visszacsatolásra.⁸² Az ugyancsak gimnáziumi tanár Dezső Béla a magyar-horvát szigettenger leírásakor megemlékezett IV. Béla koráról, de nem utalt közvetlenül arra, hogy Dalmáciának Magyarországhoz kellene tartoznia.⁸³ A nyelvész Erődi Béla átfogó képet nyújtott a dalmáciai turisztikai látványosságokról, és leírásában teljesen külföldként tekintett a tartományra. Szerinte IV. Béla lányainak földi maradványaival szándékosan bántak rosszul Spalatóban, aminek okát leginkább a nemzeti ellenszenvben kereste. A püspök pedig szerinte azért nem járult hozzá Magyarországra szállításukhoz, mert a magyarok nem építettek közvetlen vasúti összeköttetést Spalató és Budapest között.⁸⁴

Összegzés

Havass Rezső esete meggyőzően bizonyítja, hogy a nemzet és a birodalom nem egymást kizáró és ellentétes fogalmak a Habsburg Monarchia esetében,⁸⁵ és Havass Dalmácia visszacsatolásáért folytatott propagandájában is jól kiegészítették egymást. A gazdasági terjeszkedésnek a magyar politikai elit körében népszerű gondolata az imperializmus egyik formájaként fogható fel, amelynek segítségével remélték fenntartani a magyar politikai és kulturális befolyást a balkáni régióban. A magyar birodalmi gondolat tehát nem volt idegen Havass kortársaitól sem. Valójában a magyar birodalmi gondolat sokak politikai és gazdasági gondolkodását alapvetően meghatározta, azt sokan magukénak tekintették a századforduló idején. A Havass által is képviselt birodalmi ideológia az új vasutak építésekor (az ogulin–knini vonal esete) és a magyar kereskedelmi stratégiai kigondolásakor is meghatározó eleme volt a magyar álláspontnak, s Dalmácia tekintetében a történeti és kulturális örökség számon tartásában is elsőrendű helyet kapott. Az iskolai kirándulásokról készült összefoglalókban, ahogy az útikönyvekben is Dalmáciát a régmúlt idők magyar gyarmataként ismertették. A tekintélyes történészek, Marczali Henrik és Thallóczy Lajos is érdeklődött Dalmácia múltja iránt, amelyet a magyar történeti jogok egyik forrásaként kutattak. Mindez persze a magyar nézőpontot képezte. Történeti jogokra hivatkozva azonban ugyanúgy bizonyítható volt az osztrák, a magyar, az olasz vagy akár a horvát igény a területre.⁸⁶ A nem magyar útikönyvek is megemlékeztek néhány magyar vonatkozású emléket, de sokkal kiegyensúlyozottabb képet nyújtottak a dalmát látnivalókról. A Maude M. Holbach féle útikönyv például csak egy magyar emléket említ, a „nagyszerű ezüstkoporsót,” amelyben Szent Simont temették, és amelyet Erzsébet ajándékozott a Szent Simon-templom számára.

⁸⁰ Bobula: *Ragusa*, 150.

⁸¹ Paulovits: *Ragusa és környéke tájékoztatója*, i. m.

⁸² Czink: *Lissa (Vis)*, 77–98.

⁸³ Dezső: *A magyar-horvát szigettenger*, 137–148.

⁸⁴ Erődi: *Tanulmányi kirándulásom Dalmáciában*, 129–156.

⁸⁵ Judson: *‘Where Our Commonality Is Necessary’*, i. m.

⁸⁶ Šišić: *A mai Dalmácia földrajzi fejlődése*, i. m.

ra.⁸⁷ Egy másik útikönyv nyíltan bírálta a magyarokat: „A tartomány [Dalmácia] folyamatosan szenved az imperialista politikától. A különösen szükséges vasúti összeköttetést Knin és Ausztria között folyton megvétőzza Magyarország, amely így próbálja a magyarok támogatására kényszeríteni Dalmáciát a birodalmi gyűlésben.”⁸⁸

Kétségkívül egyedül a magyarok gondolták azt, hogy Dalmáciának Magyarországhoz kellene tartoznia, de fontos hangsúlyozni, hogy ezt a területszerzést továbbra is a Habsburg Monarchia keretein belül képelték el. Havass és társai keményen bírálták „Ausztriát” mint a magyar gazdasági fejlődés legfontosabb konkurensét és kerékkötőjét s azon országot, amely leginkább dolgozik a magyar gazdasági függetlenség megakadályozásáért. Ennek ellenére Havass megmaradt a dualista rendszer pártján, és nem követelte az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását. Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényfolyamában azt írja, hogy az „Ausztria” és az „osztrákok” fogalom lényegében nem jelentett semmit, de legfőképpen az emberek gondolatvilágában nem léteztek a Habsburg Monarchiában. Az olyan magyarok számára, mint Havass azonban „Ausztria” nagyon is létezett, és az testesítette meg a Habsburg Birodalmat. De számára ez a birodalom magában foglalt egy másik birodalmat is: a magyar birodalmat.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

A Tenger, 1911., 1917., 1924–1925. és 1927–1928.

Budapest, 1906.

Budapesti Hírlap, 1900., 1902. és 1904–1906.

Budapesti Napló, 1903.

Magyarország, 1907. és 1909.

Vasárnapi Újság, 1901.

Adatok az iskola történetéhez. In: A Budapest Székesfővárosi IX. kerületi községi polgári-füiiskola harmincegyedik értesítője az 1903-1904. tanévről. Budapest IX. kerületi polgári füiiskola értesítője. Budapest, 1904. 6–7.

Ágoston Béla: *Dalmácia.* In: A trsztenai kir. kath. gimnázium 42- ik értesítője az 1910–11-ik iskolai tanévről. Trsztena, 1911. 7–29.

Andor József: *Dalmácia és Montenegró.* In: Budapest 2. kerületi királyi egyetemi katolikus főgymnasium és m. kir. Ferenc József Nevelőintézet évi értesítője az 1905-1906-diki tanévről. Budapest, 1906. 9–25.

Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1910.

Czink Lajos: *Lissa (Vis).* Földrajzi Közlemények, 30. évf. (1902) 2. sz. 77–98.

Dezső Béla: *A magyar-horvát szigettenger.* Földrajzi Közlemények, 9. évf. (1881) 2. sz. 137–48.

Dús László: *Dalmátia a magyar közjogban.* Budapest, 1906.

Erődi Béla: *Tanulmányi kirándulásom Dalmáciában.* Földrajzi Közlemények, 25. évf. (1897) 5. sz. 129–56.

Fodor Ferenc: *Dalmácia és a Magyar-dalmát kérdés földrajzának hazai bibliográfiája.* A tenger, 7. évf. (1917) 11–12. sz. 413–422.

Gentilizza, Guiseppe: *II Mare Adriatico e la Questione Balcanica.* Rome, 1909.

⁸⁷ Holbach: *Dalmatia*, 38–39.

⁸⁸ Snaffle: *In the Land of the Bora*, 62.

- Hauschka Márton: *Tanulmányutunk Dalmáciába és Boszniába*. In: Az ujvidéki királyi katolikus magyar főgimnázium 39. évi értesítője. Ujvidék, 1912. 37–41.
- Havass Rezső: *Dalmácia Magyarországhoz való vonatkozásaiban tekintettel Fiuméra*. Földrajzi Közlemények, 26. évf. (1898) 2. sz. 52–78.
- Havass Rezső: *A Felvidék eltótosodása*. Földrajzi Közlemények, 27. évf. (1899) 2. sz. 56–62.
- Havass Rezső: *Dalmácia és a magyar ipar, kereskedelem*. Budapest, 1903.
- Havass Rezső: *A budapesti-spalatói vasút*. Földrajzi Közlemények, 34. évf. (1906) 2. sz. 35–40.
- Havass Rezső: *A dalmát kérdés és a budapesti-spalatói vasut*. Vasuti és közlekedési közlöny, 37. évf. (1906) 33. sz. 356.
- Havass Rezső: *Ausztria mozgalma Dalmáciáért*. Gazdasági Mérnök, 32. évf. (1908) 5. sz. 1–2.
- Havass Rezső: *A trializmus földrajzi szempontból*. Földrajzi Közlemények, 37. évf. (1909), 380–90.
- Havass Rezső: *A dalmáciai szigetvasút*. Magyar Külkereskedelem, 1910. november 19.
- Havass Rezső: *A dalmáciai szigetvasút*. Gazdasági Mérnök, 35. évf. (1910) 41. sz. 1.
- Havass Rezső: *A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége*. Budapest, 1911.
- Havass Rezső: *Fényben... Három magyar-dalmát történeti kép; Színmű*. Budapest, 1924.
- Hoitsy Pál: *Nagymagyarország: a magyar történet jövő századai*. Budapest, 1902.
- Holbach, Maude M.: *Dalmatia: The Land Where East Meets West*. London – New York, 1908.
- Kőrösy József: *A Felvidék eltótosodása Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj, Zemplén és Ung megyék területéről*. Budapest, 1898.
- Loiseau, Charles: *Le magyarisme á la salle Wagram*. La revue hebdomadaire: Romans, histoire, voyages, vol. 50. (1896) No. 7. 578–590.
- Loiseau, Charles: *Le Balkan Slave et la crise autrichienne*. Paris, 1898.
- Loiseau, Charles: *Les chemins de fer du Balkan occidental*. Revue de Paris, vol. 8. (1901) No. 3. 214–224.
- Loiseau, Charles: *L'équilibre adriatique (l'Italie & la question d'Orient)*. Paris, 1901.
- Marczali Henrik: *Az árpádok és Dalmácia*. Budapest, 1897.
- N.: *A budapest-spalatói vasut*. Vasuti és közlekedési közlöny, 37. évf. (1906) 27. sz. 298–299.
- Paulovits Sándor: *Ragusa és környéke tájékoztatója*. Budapest, 1909.
- Polgár Iván: *Vasuti politikánk fontos kérdése Dalmáciában*. Katolikus Szemle, 24. évf. (1910) 2. sz. 166–183.
- Ratzel, Friedrich: *Anthropogeographie. I. Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*. Darmstadt, 1882.
- Šišić, Ferdo: *A mai Dalmácia földrajzi fejlődése és a visszacsatolás kérdése*. Budapest, 1906.
- Strausz Adolf: *Bosznia és Hercegovina politikai, gazdasági és földrajzi leírása*. Budapest, 1883.
- Strausz Adolf: *Az új Balkán félsziget és a török birodalom: politikai, gazdasági tanulmány*. Budapest, 1913.
- Strausz Adolf: *A római ghettó: a római zsidó hitközség 2300 esztendő története*. Budapest, 1929.
- Snaffle, Robert Dunkin: *In the Land of the Bora; or, Camp Life and Sport in Dalmatia and the Herzegovina 1894-5-6*. London, 1897.
- Szegh Dezső: *Magyarország a Balkánon: gazdaságpolitikai tanulmány*. Budapest, 1908.
- Szegh Dezső: *Gazdasági viszonyunk Bosznia-Hercegovinához*. Közgazdasági Szemle, 42. évf. (1909) 6. sz. 827–844.
- Szegh Dezső: *A dalmát vasuti összeköttetés*. Közgazdasági Szemle, 34. évf. (1910) 44. sz. 611–624.
- Szegh Dezső: *Gazdasági feladataink Albániában*. Közgazdasági Szemle, 50. évf. (1913) 6. sz. 779–792.
- Székel László: *Tanulmányútunk*. In: A Budapest székesfőv. VI. kerületi községi felső kereskedelmi iskola huszonkettedik, és a VI. ker. községi kereskedőtanonc-iskola huszadik értesítője az 1905–1906. iskolai évről. Budapest, 1906. 15–42.
- Thallóczy Lajos: *Magyarország és Ragusa: jogtörténeti vázlat*. Budapest, 1888.
- Thallóczy Lajos: *Pray György, a magyar korona melléktartományai*. Századok, 22. évf. (1888) 6. sz. 523–532.

Szakirodalom

- Aleksov, Bojan: *Habsburg 'Colonial Experiment' in Bosnia and Herzegovina Revisited*. In: Troebst, Stefan – Brunnbauer, Ulf (Hrsg.): *Schnittstellen: Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Südosteuropa*. Festschrift Für Holm Sundhaussen Zum 65. Geburtstag. München, 2007. 201–216.
- Arend, Jan (ed.): *Science and Empire in Eastern Europe: Imperial Russia and the Habsburg Monarchy in the 19th Century*. München, 2020.
- Ash, Mitchell G.: *Science in the Metropolis: Vienna in Transnational Context, 1848–1918*. New York – London, 2020.
- Born, Robert – Lemmen, Sarah (Hrsg.): *Orientalismen in Ostmitteleuropa, Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Bielefeld, 2014.
<https://doi.org/10.1515/transcript.9783839426975>
- Csaplár-Degovics Krisztián: „Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink.” Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914). Budapest, 2022.
- Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig: a balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai*. Sofia, 2018.
- Donia, Robert J.: *The Proximate Colony. Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule*. In: Ruthner, Clemens (Hrsg.): *Wechselwirkungen: Austria–Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. New York – Vienna, 2015. 67–82. <https://doi.org/10.3726/978-1-4539-0952-2/12>
- Erdélyi Máttyás: *A Keleti Kereskedelmi Akadémia és az orientalisták: tudomány, a gazdaság és a politika interakciója*. Korall - Társadalomtörténeti folyóirat, 21. évf. (2020) 80. sz. 32–53.
- Feichtinger, Johannes – Prutsch, Ursula – Csáky, Moritz (Hrsg.): *Habsburg postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck, 2003.
- Gingrich, Andre: *Kulturgeschichte, Wissenschaft und Orientalismus. Zur Diskussion des „frontier orientalism“ in der Spätzeit der k.u.k. Monarchie*. In: Feichtinger, Johannes et al. (Hrsg.): *Schauplatz Kultur – Zentraleuropa. Transdisziplinäre Annäherungen*. Innsbruck – Wien–München–Bozen, 2006. 279–288.
- Heiss, Johann – Feichtinger, Johannes: *Distant Neighbors: Uses of Orientalism in the Late Nineteenth-Century Austro-Hungarian Empire*. In: Feichtinger, Johannes (ed.): *Deploying Orientalism in Culture and History from Germany to Central and Eastern Europe*. Rochester, N.Y – Woodbridge, Suffolk, 2013. 148–165.
- Holec, Roman: *Trianon: triumf a katastrofa*, Bratislava, 2020.
- Iszlámov, T. M.: *Az 1907. évi osztrák–magyar kiegyezés megkötése*. Századok, 101. évf. (1967) 1–2. sz. 3–36.
- Judson, Pieter M.: *‘Where Our Commonality Is Necessary...’: Rethinking the End of the Habsburg Monarchy*. *Austrian History Yearbook*, vol. 48. (2017) 1–21.
<https://doi.org/10.1017/S0067237816000527>
- Sauer, Walter: *Habsburg Colonial: Austria-Hungary's Role in European Overseas Expansion Reconsidered*. *Austrian Studies*, vol. 20. (2012) 5–23.
<https://doi.org/10.5699/austrianstudies.20.2012.0005>
- Šístek, František (ed.): *Imagining Bosnian Muslims in Central Europe: Representations, Transfers and Exchanges*. New York – Oxford, 2021. <https://doi.org/10.2307/j.ctvt2tsxjpc>

MÁTYÁS ERDÉLYI

Our Colonies Shall Be: Dalmatia, Bosnia, Herzegovina!
Hungarian Imperial Thought in the Works of Rezső Havass

Hungarian imperial thought after the fall of the Habsburg Monarchy became a fantasy of past times, and thus the imperial propaganda of Rezső Havass was long irrelevant by the time of his death in 1927. In spite of this, Havass was called a “wholehearted devotee of Hungarian imperialism” in his obituary, a man who believed in further Hungarian expansion with the faith of prophets, and whose goal was to resurrect the imperium of Louis I of Hungary. Present study analyzes the works of Rezső Havass in order to uncover the specifics of Hungarian imperialism before the Great War. For Havass, the Hungarian Kingdom was undoubtedly a would-be colonial empire with well-defined political goals (the colonization of Dalmatia), and his texts mixed up and vulgarized scientific elements to serve political goals. Research questions concern the modalities of imperial thought before 1914. What did it consist of? How did it compare to other notions of imperialism and economic expansionism? How widespread was it in the public sphere in Hungary?